

Bojan Veljković PhD^{1*}
Tea Nedeljković^{2}**

UDC 005-051:159.944
Originalan naučni rad
Primljen: 21. 12. 2020.
Prihvaćen: 06. 02. 2021.

VREMENSKA PERSPEKTIVA KAO PREDIKTOR STRESA KOD MENADŽERA

REZIME: Cilj ove studije je da odredi odnos između dimenzija vremenske perspektive i percipiranog stresa kod menadžera čije je radno iskustvo – kao menadžera – od jedne do tri godine. Osnovna pretpostavka je bila da su dimenzije vremenske perspektive empirijski potvrđeni korelati brojnih psihičkih funkcija, te da bi, shodno tome, mogle biti korelati percipiranog stresa. Stoga smo postavili hipotezu da su dimenzije vremena značajni prediktori percipiranog stresa kod menadžera. Studija je bila sprovedena na uzorku od 92 menadžera oba pola (od čega je 37% muškaraca i 63% žena). Prosečna starost ispitanika bila je 36,58 godina. Selektivna varijabla za formiranje uzorka bila je dužina radnog iskustva u menadžmentu: od najmanje jedne do najviše tri godine. Pretpostavka za opravdanje uzorka bila je da menadžeri-početnici prihvataju veći broj stimulusa iz okoline kao stresore. Za operacionalizaciju vremenske perspektive upotrebljena je prilagođena verzija Zimbardovog upitnika vremenske perspektive (ZTPI, Zimbardo & Boyd, 1999, adaptacija Kostić & Nedeljković, 2013). Sa 52 stavke upitnik određuje pet dimenzija vremenske perspektive: negativna i pozitivna prošlost, hedonistička i fatalistička sadašnjost i budućnost. Percipirani stres je određivan pomoću rezultata dobijenih na Koenovom upitniku za percipirani stres (The Perceived Stress Scale – Skala Percipiranog Stresa, PSS-10, Cohen

^{1*} Academy of Educational- Medical Professional Studies, Kruševac, Department of Čuprija Email: bojan_sladja@yahoo.com

^{2**} Student of Business psychology at FLV, Novi Sad, Email: tea_nedeljkovic@yahoo.com

et al, 1983). Dobijen je značajan regresioni model koji objašnjava 17,6% varijanse u percepciji stresa kod menadžera. Kao jedini značajan nezavisni prediktor u grupi dimenzija vremenskih perspektiva istaknuta je *budućnost* ($\beta = 0,416$). Menadžeri okrenuti budućnosti pokazali su veći stepen percipiranog stresa. Postignuti rezultati potvrđuju početnu pretpostavku predikcione snage dimenzija vremenske perspektive koje se odnose na intenzitet percipiranog stresa. Rezultati predstavljaju priloga razumevanju povezanosti između vremenskih perspektiva i percepcije stresa tokom prvih godina rada u ovom poslu i mogu poslužiti kao osnova za buduća istraživanja ovih konstrukata.

KLJUČNE REČI: vremenske perspektive, percipirani stres, menadžeri

1. Uvod

Sposobnost menadžera da se snalaze u najrazličitijim stresnim situacijama postaje izrazito značajan faktor za uspeh organizacija (Giorgi et al, 2015). Kompleksni fenomen menadžmenta uključuje kako aditivne tako i integrativne mehanizme individualnopsiholoških i kontekstualnih faktora, drugim rečima, personalne karakteristike pojedinca i uticaj društvenog okruženja. U svojoj studiji o menadžmentu Kotler (Kotter, 2012, str. 18) tvrdi: „Možda je najveći izazov sa kojim se menadžeri danas suočavaju očuvanje svoje kompetitivnosti u neprekidno stresnom okruženju.” Neki istraživači definišu menadžment kao *obeležje* ili *ponašanje*, dok ga drugi, sa relacionalne tačke gledišta, posmatraju primarno kao *procesuiranje informacija* (Northouse, 2016). Empirijska istraživanja treba da doprinesu teorijama menadžmenta, s jedne strane konceptualno, stvaranjem novog znanja, kao i, s druge strane, u postepenom napredovanju u objašnjenju tog fenomena (Mathieu, 2016). Postavljanje novih pitanja na koje nemamo brze i precizne odgovore ne mora dovesti do revolucionarne promene paradigme, ali može biti dobra strategija razvoja teorija menadžmenta (Davis, 2010). Iz rezultata prethodnih studija neki autori zaključuju da su osobe koje preferiraju menadžersku poziciju (ili kasnije postaju menadžeri) ambicioznije, agresivnije, kompetitivnije i sklonije samoevaluaciji u poređenju s dru-

gima (Čizmić et al, 1995, prema Panić, 2016). Iz toga možemo zaključiti da je menadžment, uz ostalo, i projekcija sopstvene (menadžerove) ličnosti (Marković, 2006). Kriterijumi uspešnog vođstva i menadžementa menjali su se tokom vremena, od lako uočljivih, tipičnih atributa rukovodioca, ka u većoj meri integrativnom pristupu koji uključuje međugru karakternih crta ličnosti i kontekstualnih faktora (Zaccaro, 2007, Kalisch & Gil, 2016). Iako ne postoji saglasnost oko ključnih karakternih crta uspešnog menadžera, većina istraživača je saglasna da ovaj pristup ne bi trebalo napustiti, nego da bi se uključivanjem novih varijabli i povezanosti u istraživanje postiglo bolje objašnjenje ovog kompleksnog fenomena (Hellrigger & Slocum, 1989, prema Marković et al., 2004).

U našoj studiji bavimo se korelacijama varijabli vremenske perspektive i percipiranog stresa kod menadžera koji su na početku svojih karijera, osoba koje upravljaju svojim organizacijama ili delovima organizacija samo od jedne do tri godine, polazeći od pretpostavke da percepcija socijalnog okruženja nije ista kod menadžera početnika na toj poziciji i onih koji imaju mnogo više iskustva, kao i od toga da je verovatno da oni koji su proveli u službi kraći vremenski period, doživljavaju veći broj stimulusa iz socijalnog okruženja kao stresore. Razmatramo dominantnu vremensku perspektivu menadžera kao mogući prediktor percipiranog stresa.

Bez obzira na to da li ćemo definisati vremensku perspektivu kao stav, fleksibilni dinamički proces ili stabilnu dispoziciju ličnosti, prethodne studije sugerišu da vremenska perspektiva utiče na mnoge značajne fenomene u savremenom svetu (Zimbardo, Keough, & Boyd, 1997; Harber, Zimbardo, & Boyd, 2003; Holman & Zimbardo, 2009, prema Kostić & Nedeljković, 2013).

Zimbardo i Bojd su pokazali da postoji povezanost između perspektive vremena i velikog broja demografskih, bihevioralnih i personalnih varijabli (Dunkel & Weber, 2010, prema Kostić & Nedeljković, 2013), i takođe ukazali na značajnu prediktivnu moć svog upitnika u vezi sa akademskim uspehom, prokrastinacijom i antisocijalnim ponašanjem (Adelabu, 2007; Horstmanshof & Zimitat, 2007; Diaz-Morales et al., 2008; Kruger, Reicshi, & Zimmerman, 2008; prema Kostić & Nedeljković, 2013).

1.1. Problem i ciljevi ove studije

Cilj ove studije jeste da utvrdi odnose između vremenske perspektive i percipiranog stresa kod menadžera koji tu poziciju zauzimaju od jedne do tri godine. Kao hipotezu postavili smo sledeće: dimenzije vremenske perspektive značajni su prediktori percipiranog stresa kod menadžera. Osnovna pretpostavka je da su vremenske dimenzije empirijski potvrđeni korelati brojnih psihičkih funkcija i prema tome mogu biti korelati percipiranog stresa. Druga je pretpostavka da menadžeri početnici doživljavaju više stimulusa iz okoline kao stresore.

2. Metod

2.1. Uzorak

Uzorak čine 92 menadžera oba pola (od čega 37% muškaraca i 63% žena) čija je prosečna starost 36,58 godina. Selektivna varijabla za formiranje uzorka jeste dužina radnog iskustva u menadžmentu u trajanju od jedne do tri godine.

Tabela 1: Struktura uzorka u odnosu na pol

	Frekvencija	Procenat
Muški	34	37,0
Ženski	58	63,0
Ukupno	92	100,0

Kao što možemo videti iz tabele, gotovo dve trećine uzorka čine žene, a samo jednu trećinu muškarci. Balansiranje uzorka po kriterijumu pola zahtevalo bi dosta vremena, stoga bi i istraživanje bilo produženo i troškovi povećani, zahvaljujući tome što je inicijalni kriterijum bio od jedne do tri godine radnog iskustva u menadžmentu.

Tabela 2: Struktura uzorka u odnosu na životnu dob

	N	Minimum	Maksimum	Srednja vrednost	Stand. devijacija
Broj godina Radno iskustvo (u godinama)	92	20	59	36,58	9,683
	92	1.00	3.00	1,8913	,84133

U našem uzorku je najmlađi menadžer star 20 godina, a najstariji 59 godina. Prosečna starost ispitanika je 36,58 godina. To pokazuje da je većina ispitanika zauzela menadžerske pozicije u zrelim godinama, nakon stečenog radnog iskustva.

2.2. Procedura

Istraživanje je sprovedeno na teritoriji centralnog i južnog dela Republike Srbije i u nekoliko opština Autonomne Pokrajine Vojvodine. Menadžeri sa radnim iskustvom od jedne do tri godine u menadžmentu zaposleni su u organizacijama u državnom i privatnom vlasništvu, različitih veličina u pogledu broja zaposlenih. Organizacije u državnom vlasništvu bile su lokalne uprave, zdravstvene institucije, obrazovne institucije, javna preduzeća, fondovi ili agencije i slično, dok su organizacije u privatnom vlasništvu bile iz sektora proizvodnje, trgovine, usluga, privatne obrazovne ili manje privatne zdravstvene organizacije. U svim gore navedenim organizacijama menadžerske funkcije su formalno definisane internom strukturom tih organizacija. Učesnici u istraživanju su, nakon što su bili upoznati sa prirodom i ciljevima istraživanja, dali svoj usmeni pristanak, a upitnike su popunjavali individualno.

2.3. Merenje

Da bi se operacionalizovala vremenska perspektiva, upotrebljena je prilagođena verzija Zimbardovog upitnika za vremensku perspektivu (ZTPI, Zimbardo & Boyd, [1999], adaptacija Kostić & Nedeljković, 2008). Upitnik ima 52 stavke i određuje pet dimenzija vremenske perspektive: negativnu i pozitivnu prošlost, hedonističku i fatalističku sadašnjost i budućnost.

Percipirani stres je bodovan na Koenovom upitniku za percipirani stres (*The Perceived Stress Scale, PSS-10, Cohen et al, 1983*). To je upitnik sa 10 stavki o mislima i osećanjima osoba koje se odnose na događaje proteklog meseca koje su one smatrale stresnim.

2.4. Analiza podataka

Metode merenja deskriptivne statistike (frekvencija, procenat, srednja vrednost, standardna devijacija), korelacija i linearna analiza regresije upotrebljene su u procesu analize podataka. Pre primene korelacionih tehnika i regresione analize, varijable su bile transformisane u *z-skorove*.

3. Rezultati

Tabela 3: Korelacija između vremenske perspektive i percipiranog stresa

		Prošlost neg.	Prošlost poz.	Sadaš- njost fata- listička	Sadaš- njost hedo- nistička	Buduć- nost
Perci- pirani stres	Pearson Correlation	.188	.150	.147	-.012	-.400**
	Sig. (2-tailed)	.073	.155	.163	.911	.000
	N	92	92	92	92	92

Kao što se vidi, jedina signifikantna i izrazito negativna korelacija postoji između percipiranog stresa i dimenzije vremenske perspektive – a to je *budućnost*. Menadžeri sa dominantnom vremenskom perspektivom *budućnosti* doživljavaju veći broj stimulusa iz društvene okoline kao stresore.

Tabela 4: Parametri procene regresionog modela

R	R kvadrat	Usklađen R kvadrat	Standardna greška procene
.419 ^a	.176	.128	1.01432599

Tabela 5: Indikatori značaja regresionog modela

	Model	Suma kvadrata	df	Srednja vrednost kv.	F	Sig.
1	Regresioni	18.856	5	3.771	3.665	.005
	Rezidualni	88.482	86	1.029		
	Ukupni	107.338	91			

Dobijeni regresioni model signifikance objašnjava 17,6% varijanse u percepciji stresa kod menadžera koji imaju od jedne do tri godine radnog iskustva u menadžmentu. Dimenzije vremenske perspektive mogu biti značajni prediktori percipiranog stresa kod menadžera.

Tabela 6: Koeficijenti

	β	t	sig
(Konstanta)		1.973	.052
Prošlost negativna	.023	.208	.835
Prošlost pozitivna	.101	.957	.341
Sadašnjost fatalistička	-.066	-.578	.565
sadašnjost Hedonistička	-.070	-.677	.500
budućnost	.416	3.505	.001

Budućnost je istaknuta kao jedini signifikantni prediktor u grupi dimenzija vremenske perspektive ($\beta = 0,416$). Menadžeri okrenuti budućnosti imaju veći skor percipiranog stresa.

4. Diskusija i zaključak

Dominantna vremenska perspektiva menadžera „početnika” i individualnost u percepciji stresa predstavljaju psihološke konstrukte

čije smo korelacije određivali u našoj studiji. Rezultati potvrđuju našu hipotezu o prediktivnoj snazi dimenzija vremenskih perspektiva u predikciji percipiranog stresa kod menadžera. U grupi mogućih vremenskih perspektiva kod menadžera s radnim iskustvom do tri godine u menadžmentu, vremenska dimenzija *budućnosti* istaknuta je kao jedini nezavisno signifikantni prediktor, što sugerira da menadžeri orijentisani ka budućnosti doživljavaju veći broj stimulusa iz društvenog okruženja kao stresore.

Ranije studije su takođe potvrdile uticaj psihološke pravovremenosti na sveukupno ljudsko radno ponašanje (Bluedorn & Denhardt, 1998; Strobel, Tumasjan, Sporrle & Welp, 2013, prema Ortiz & Davis, 2016). Izučavanje mehanizama uticaja dominantne vremenske perspektive na varijable povezane sa menadžmentom predstavlja važan korak u razumevanju efekata vremenske perspektive na sveukupno organizaciono ponašanje, uključujući percipiranje stresa na poslu, predanost radu, zadovoljstvo poslom, često izostajanje s radnog mesta i slično. Sposobnost anticipacije i stvaranje planova za budućnost, kao i organizovanje efikasnog radnog ponašanja, predstavljaju važne osobine menadžera i ova pretpostavka ukazuje na mogućnost da određena osoba poseduje sposobnosti funkcionalnog ponašanja u sadašnjosti i planiranja odgovarajućih ciljeva za budućnost (Locke, 1975; Gjesme, 1983; prema Seijts, 1998). Izlaženje na kraj sa stresorima koji potiču iz okoline, takođe predstavlja jedan od bazičnih potencijala menadžera. Lazarus i Folkman (1984) ukazuju na to da je stres u velikoj meri personalizovani proces koji uglavnom zavisi od karakternih crta ličnosti. Isti stresor posmatran kroz prizmu perceptivno-kognitivnog tretmana različitih individua uzrokuje različite stresne reakcije (Zotović, 2002), i upravo je to bila ishodišna tačka za našu hipotezu da su menadžeri sa kraćim radnim iskustvom u menadžmentu verovatno podložniji tome i da doživljavaju veći broj stimulusa iz društvenog okruženja kao stresore.

Vremenska perspektiva kao „opšta sposobnost čoveka da predvidi, iluminira i strukturira budućnost” (Gjesme, 1983, str. 452, prema Seijts, 1998) jeste „stub menadžmenta” koji uključuje zrelost razmišljanja i odgovarajući efikasni stav prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (Munro, 2012). Svest o vremenskom rasponu koji je povezan sa određenom aktivnošću u velikoj meri određuje društveno okruženje i

naročito one stimuluse iz tog okruženja koje percipiramo kao stresore. Ona takođe definiše tip aktivnosti, način delovanja i ciljeve koje osoba sebi postavlja (Seijts, 1998). Vremenska perspektiva je jedna od najuticajnijih dimenzija psihičkog života čoveka zato što usmerava ponašanje prema oblicima koji su neproduktivni, ili čak destruktivni za ličnost ili organizaciju, ali i prema oblicima ponašanja koji donose dobrobit kako pojedincu tako i kolektivu, pa je stoga osobito važno spoznati njen uticaj u kontekstu percepcije stresa u društvenom okruženju menadžera (Zaleski & Przepiorka, 2014). Ovi stavovi sugerišu da su mogući različiti rezultati u upravljanju u odnosu prema dominantnoj vremenskoj perspektivi menadžera oni koji će odrediti da li će on/ona delovati promišljeno i valjano i odrediti prioritete, odnosno, da li će biti u stanju da adekvatno reaguje na kognitivnom i bihevioralnom nivou u stresnim situacijama (Munro, 2012).

Vremenska perspektiva (time perspective – TP) *budućnost* može biti definisana kao sposobnost planiranja i organizovanja neke aktivnosti koja prevazilazi sadašnji trenutak (Suto & Frank, 1994, prema Seijts, 1998). Ličnosti sa dominantnim TP *budućnost* spremne su da odlože trenutno zadovoljenje da bi ostvarile važne ciljeve u budućnosti. Dakle, u kontekstu izučavanja procesa menadžmenta, vremenska perspektiva *budućnost* kao odnosna varijabla ima veliki značaj za istraživanje jer može da objasni kognitivno razumevanje odnosa između glavnih elemenata vremena: prošlih događaja, percepcije realnosti i anticipacije ciljeva u budućnosti (Lock & Latham, 1990, prema Seijts, 1998). Vremenska perspektiva *budućnost* povezana je sa sposobnošću organizovanja direktnih aktivnosti čija korist nije vidljiva trenutno i koja je naročito važna za menadžment, i čija kompleksnost raste kod onih, kao što su učesnici u našem istraživanju, koji su početnici i nemaju dugo radno iskustvo u menadžmentu. Sposobnost da se problemi prevaziđu, u većini slučajeva, raste uporedo sa povećanjem radnog iskustva, ali dug period izloženosti stresu može ugroziti mentalno zdravlje i opštu sposobnost pojedinca da se uhvati u koštac s problemima (Backović i dr., 2000). Rezultati studije Kneževića (2016) ukazuju da više od polovine menadžera ima porast različitih indikatora profesionalnog stresa. U skladu sa tim, smatrali smo da razjašnjenje korelacije percepcije stresa kod menadžera sa najvećim mogućim brojem varijabli može biti

od velikog teorijskog i praktičnog značaja. Rezultati, takođe, postavljaju pitanje promena u kvalitetu i intenzitetu utvrđenih korelacija. Inicijalni period „učenja zanata” u menadžmentu i prilagođavanje društvenoj poziciji menadžera može da se razlikuje jednim skupom karakteristika koji uključuju i dominantnu vremensku perspektivu, ali s vremenom, izraz i dominantnost karakteristika, kao i percepcija društvenog okruženja, mogu da se promene.

Rezultati naše studije su prilog razumevanju odnosa između vremenske perspektive i percepcije stresa kod menadžera tokom prvih godina rada u tom poslu i mogu poslužiti kao polazište za buduće istraživanje ovih konstrukata.

Literatura

- Backović, D., Milovanović, M., Maksimović, M., & Latas, M. (2000). Stres i mentalni zamor u radnom procesu kao problem industrijski razvijenih zemalja, *Engrami*, 22, 39–64.
- Cohen, S., Kamarack, T. & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress, *Journal of health and social behavior*, 24, 368–396.
- Davis, A. (2010). *Political communication and social theory (Communication and Society)*, 1th Edition, London, Routledge.
- Giorgi, G., Shoss, M. K., & Leon-Perez, J. M. (2015). Going beyond workplace stressors: Economic crisis and perceived employability in relation to psychological distress and job dissatisfaction, *International Journal of Stress Management*, 22(2), 137–158.
- Kalisch, Y., & Gil, L. (2016). Leadership emergence over time in short-lived groups: Integrating expectations states theory with temporal person-perception and self-serving bias, *Journal of Applied Psychology*, 101(10), 1474–1486.
- Knežević, T. (2016). *Odnos profesionalnog i životnog stila zaposlenih i stila upravljanja organizacijom*, (doktorska disertacija), Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu.
- Kostić, A., & Nedeljković, J. (2013). *Studije vremenskih perspektiva u Srbiji*, Niš: Punta.
- Kotter, J. P. (2012). *John Kotter on What Leaders Really Do*, Boston: Harvard Business School Press.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*, New York: Springer Pub.Co. (6th. ed.).
- Marković, E., Milojević, A., & Milojković, S. (2004). Konativne osobine ličnosti kao činioci preferencije stilova rukovođenja, *Godišnjak za psihologiju*, Vol. 3, No. 3, 183–194.

- Marković, Z. (2006). *Profil ličnosti rukovodioca i preferencije stila rukovođenja i odlučivanja* (doktorska disertacija). Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Grupa za psihologiju, Niš.
- Mathieu, J. E. (2016). The problem with (in) management theory, *Journal of Organizational Behavior*, 37(8), 1132–1141.
- Munro, A. (2012). Leadership wisdom and the perspective of time, *Integral Leadership Review*, jan/12.
- Northouse, P. G. (2016). *Leadership: Theory and Practice*, 6th.ed., Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Ortiz, D. A. C. & Davis, M. A. (2016). Future and past negative time perspective influences on job satisfaction and organizational commitment in Mexico and the USA, *Management Research: Journal of the Iberoamerican Academy of Management*, 14(3), 317–338.
- Panić, D. (2016). Psychophysical correlates of burnout in managers of small-sized enterprises, *Teme*, g. XL, 2, 493–507.
- Seijts, G. H. (1998). The Importance of Future Time Perspective in Theories of Work Motivation, *The Journal of Psychology*, 132(2), 154–168.
- Zaccaro, S. J. (2007). Trait-Based Perspectives of Leadership, *American Psychologist*, 62(1), 6–16.
- Zaleski, Z. & Przepiorka, A. (2014). Goals need time perspective to be achieved, *Time Perspective Theory: Review, Research and Application*, 323–335.
- Zotović, M. (2002). Stres i posledice stresa: prikaz transakcionističkog teorijskog modela, *Psihologija*, Vol. 35 (1–2), 3–23.